

OBNOVA VÝPLŇOVÝCH PRVKŮ HISTORICKÝCH STAVEB - ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Miloš Solař

Dveře, vrata, dveřnice, okenní rámy, okenice, výkladce a další výplně okenních a dveřních otvorů jsou významnou součástí architektonického dědictví. Zároveň však patří k součástem nejvíce ohroženým a zatím nedoceneným. Dlouhou dobu byly předmětem zájmu pouze prvky, které měly umělecko řemeslný charakter. To spolu se skutečností, že výplně otvorů jsou obvykle zhotoveny z méně trvanlivých materiálů než stavby samy a jsou na ně kladeny vysoké uživatelské nároky, vedlo masivním výměnám historických prvků za nové. Po roce 1989 se navíc objevily na trhu nové materiály a technologie, které začaly vytlačovat tradiční výrobky. Problematika ochrany a obnovy výplňových prvků patří v praxi památkové péče k nejvíce frekventovaným a bohužel také nejkonfliktnějším. Jak nejlépe postupovat? Jaký postoj odpovídá současnému stavu poznání oboru památkové péče? Cílem konference „Obnova památek 2005 - okna a dveře“ je přispět k nalezení odpovědí.

S výplňovými prvky jsme v bezprostředním kontaktu. Kolikrát v životě se dotkneme střechy? Za kliku od dveří bereme každý den. Okna a dveře nejen vidíme, ale dotýkáme se jich, cítíme materiál, ze kterého jsou zhotoveny, máme možnost všimnout si každého detailu. Význam užité funkce a ekonomického hlediska není třeba zdůrazňovat. Málokdo si myslí, že užité vlastnosti a peníze nejsou důležité. S kulturní hodnotou je to těžší. Není tak očividná. Dá se bez ní žít. Stejně jako se dá žít bez hudby, literatury a výtvarného umění, bez vzdělání, bez vztahu k domovu a bez vědomí kořenů. Ale jaký by to byl život? Kultura není nezbytná pro zachování života, ale je nesmírně důležitá pro jeho kvalitu. Můžeme říci: pro kvalitu našeho života je důležitá i kulturní hodnota spjatá s výplněmi okenních a dveřních otvorů.

Pojem „kulturní hodnota“ je pro téma naší konference klíčový. Pečovat má smysl o to, co pro nás má význam, případně o to, co může mít význam pro budoucnost. Je proto vhodné začít otázkou, co je v souvislosti s výplněmi otvorů kulturní hodnotou, která má význam a která by proto měla být předmětem zájmu a péče. Rozpoznání a uvědomění si této hodnoty je zásadní podmínkou, bez jejíhož splnění se péče o památky mívá účinkem. Nevím-li, co a proč chci zachovat, nemohu o to smysluplně pečovat.

o památkové hodnotě výplňových prvků

Mezi kulturně historické hodnoty patří hodnota historického dokumentu (schopnost vypovídat o době svého vzniku), která se váže na originál. Pouze z originálu - například z historického okenního rámu - můžeme čerpat informace o estetickém cítění, tvůrčích schopnostech a technické dovednosti minulosti. Výměnou za nový prvek tato hodnota zaniká.

Významnou kulturně historickou hodnotou je dobový výtvarný projev. Každá doba měla své výtvarné ideály a ve své tvorbě se jich snažila dosáhnout. Vytvořená výtvarná kvalita si zachovává schopnost oslovovat soudobou společnost, i když současný projev je odlišný. Ilustrací může být středověká katedrála nebo barokní obraz. Historická architektura nabízí detaily (například mosazné okenní kličky), prvky (například okenní rámy), fasády a v neposlední řadě celkové prostředí, jejichž zachování má smysl i pro soudobou společnost.

Hodnotou je estetická a emocionální kvalita spojená s patinou. Historické výplňové prvky jsou zhotoveny z tradičních materiálů a obvykle jsou řemeslně i výtvarně dokonalé. Pro ilustraci si představme procházku pražským Josefovem, Vinohrady nebo jinou čtvrtí činžovních domů postavených na přelomu 19. a 20. století. Budeme-li si všimnout domovních dveří a klik, asi nám neunikne, že nejlépe jsou na tom zachované původní prvky. Moderní

náhrady, ale i zjednodušené napodobeniny se s dochovanými historickými originály těžko mohou výtvarně srovnávat. Pro současného člověka má své kozlo i rustikální výraz lidové architektury. V době automatizace, typizace, globalizace a sterilizace má prostě skutečnost, že je něco uděláno rukama, svoji kulturní hodnotu. Význam má také patina a další projevy stáří, které dovávají předmětnému prvku punc originality a historické autenticity. Vzhled, který svědčí o dlouhém užívání, vyvolává asociace bezpečí a zabydlené útulnosti.

Kulturní a užitnou hodnotu má také tradiční stavitelství. Pouze použitím tradičních materiálů a postupů lze tradiční stavby obnovovat aniž by se měnil jejich architektonický výraz. Pro každý materiál jsou totiž vlastnosti jako vzhled a způsob stárnutí charakteristické. Užití jiného materiálu (jiného zpracování) se tak zákonitě projeví i ve vzhledu a způsobu stárnutí. Do kulturního dědictví patří i péče o zachování tradičních řemesel, znalost výroby a zpracování tradičních materiálů. Pro ilustraci připomeňme doškové střechy, které se užívaly ještě po druhé světové válce, ale dnes jsou v případě potřeby jen velmi těžko dostupné, protože jejich zhotovování upadlo v zapomnění. Totéž nebezpečí hrozí pod tlakem soudobé průmyslové stavební výroby a nových materiálů i jiným tradičním dovednostem. Z těchto důvodů je u památkově chráněných staveb žádoucí upřednostňovat tradiční materiály. Soudobé materiálové alternativy mohou být srovnatelné funkčně, ale z hlediska památkové péče má užití tradičního materiálu hodnotu samo o sobě a je v principu nenahraditelné.

Okna, dveře a výkladce jsou součástí architektonického řešení. Jejich nevhodná výměna může vzhled stavby značně poškodit. Zároveň je vhodné připomenout, že například ven otvíravá okenní křídla jsou pro některé lokality charakteristickým prvkem. Otázka výplňových prvků v historickém prostředí má nepochybně i urbanistický rozměr.

Uvedená obecná východiska lze shrnout tak, že smyslem památkové ochrany je zachování kulturně historických hodnot jednotlivých budov i jimi tvořeného prostředí jako celku. Toho lze dosáhnout soustavnou péčí o fyzické zachování původních prvků tam, kde dosud existují, užíváním tradičních materiálů a postupů při obnovách a respektováním (neměněním) architektonického výrazu, což mimo jiné předpokládá náhradu dožilých původních prvků a povrchů shodnými.

úkolů památkové péče

Úkoly, s nimiž je nutné se při péči o výplňové prvky při ochraně architektonického dědictví vypořádat, můžeme shrnout do následujících bodů:

- dokumentace historického stavu
- ochrana dochovaných historických prvků
- rozhodnutí, za co mají být či za co mohou být vyměněny dožilé nebo nevyhovující výplňové prvky historických staveb
- rozhodnutí, jaké požadavky klást pro nová díla v historickém prostředí, což nemusí být nutně jenom novostavby, ale třeba i nové obchodní výkladce v případech, kdy dochovaná podoba fasády nemá po předchozích novodobých úpravách kulturně historickou hodnotu
- vysvětlování hodnoty architektonického dědictví včetně významu výplňových prvků veřejnosti

Předpokladem pro zvládnutí těchto úkolů je zejména:

- znalost historického stavu
- formulování názoru na to, co a proč je z hlediska současného stavu poznání kulturně historickou hodnotou, o jejíž zachování stojí za to usilovat
- znalost technických možností a předpokladů

co to je „původní“ prvek?

Řekneme-li, že prioritním úkolem památkové péče je fyzické zachování původních prvků tam, kde dosud existují, respektive ochrana dochovaných historických prvků, je vhodné tyto pojmy specifikovat. V památkové praxi dosud přežívá pojetí, které při obnově akcentuje „nejhodnotnější etapu“ To v mnoha případech vedlo k likvidaci oken a dveří 19.století s odůvodněním, že z hlediska barokní či středověké stavby jsou druhotné. Fikce slohové čistoty se nadřadila hodnotě dochovaného stavu. Takové pojetí je názorově překonané. Ochranyhodnými „původními“ prvky jsou nejen okna, dveře, výkladce a další dochované výplně otvorů z doby vzniku stavby, ale všechny dochované prvky, které již získaly historickou hodnotu. Mezi takové patří veškerá produkce 19.století a počátku století dvacátého. Historická hodnota je založena na mimo jiné na skutečnosti, že s časem ubývá relevantních příkladů. Čím je prvek starší, tím je obecně vzácnější. Doba sta let je hranicí, za níž by již všechny prvky měly být považovány za vzácné a tedy ochrany hodné.

Hodnota produkce 19. a počátku 20. století není připomenuta a zdůrazněna náhodou. V českém památkovém fondu jsou stavby 19. a počátku 20. století silně zastoupeny, zejména se to týká památkových rezervací a zón. Na rozdíl od starších památek přitom má architektura tohoto období ve značné míře ještě zachovány výplňové prvky z doby stavby. Ochrana těchto prvků je významný a závažný úkol památkové péče. To, co známe ze starých fotografií nebo si pamatujeme, prostě to, co máme zažito jako autentickou podobu starších, barokních a renesančních staveb, je ve skutečnosti obvykle podoba vzniklá redakcí 19. nebo začátku 20. století. Originální barokní okenní rámy se in situ zachovaly pouze ve výjimečných případech, a to obvykle v počtu několika kusů v málo užívaných prostorech. "Původní" vzhled barokních obytných staveb tak máme spojen s ven otvíravými okenními rámy. Pro okna a zejména pro dveře je typické, že pokud stavba nebyla zničena rekonstrukcí, obvykle se v ní zachoval soubor výplňových prvků z různých období, včetně těch z 19. a 20. století. Památková péče druhé poloviny 20. století si bohužel v mnoha případech hodnotu těchto souborů neuvědomila. To vedlo k neblahé praxi, v jejímž rámci začínala obnova historické stavby obvykle likvidací všech dochovaných výplňových prvků se zdůvodněním, že nejsou původní, nejsou jednotné, případně že zabývat se každými dveřmi či oknem zvláště je příliš složité a neúměrně to obtěžuje dodavatele. Zdůraznění hodnoty výplní otvorů 19. a počátku 20. století je proto z hlediska současného poznání oboru památkové péče aktuální i vzhledem ke starším stavbám, ve kterých se tyto prvky dochovaly.

Do kategorie "původních" prvků samozřejmě patří také originální součásti staveb z doby výstavby. V tomto smyslu mohou být mimořádně hodnotné i prvky relativně velmi mladé. Požadavek na ochranu "původních" prvků je obecný a vztahuje se rovněž na poválečné stavby, které překročily průměr a významně se zapsaly do dějin české architektury. Pro ilustraci připomeňme nešťastný případ zničené restaurace EXPO 58 v Praze nebo interiér restaurace na Ještědu. Pro kvalitní meziválečnou architekturu by důsledná ochrana dochovaných výplňových prvků měla být naprostou samozřejmostí. Pro ilustraci připomeňme alespoň exklusivní příklady vily dr. Müllera od Adolfa Loose ve Střešovicích a vilu Tugendhat od Miese van der Rohe.

Do okruhu péče o výplňové prvky moderní architektury patří i specifická otázka lehkých fasád, ať už se jedná o funkcionalistické prosklené fasády nebo o zavěšené fasády 60. let. S jejich zachováním je spojena řada technických problémů. V odůvodněných případech by však o jejich zachování měla památková péče měla usilovat. Rezignace na ochranu původních prvků jednak vede ke ztrátě origiálu, jednak je většinou spojena s negativní změnou vzhledu. Při výměně není obvykle reálné zopakovat původní - z hlediska dnešních normových požadavků nevyhovující - řešení. Pro ilustraci připomeňme osud budovy bývalého Albatrosu v Praze nebo záměr nahradit prosklenou fasádu ústavu Ústavu makromolekulární chemie v Praze na Petřínách zdívkou a omítkou. Přinejmenším u těch

moderních staveb, které jsou kulturními památkami, by mělo být zachováno původní řešení i za cenu, že nevyhoví normám.

co to je "hodnotný " prvek

Za hodnotné se tradičně považují umělecká či umělecko řemeslná díla. Připomeňme, že první systematický soupis památek iniciovaný Josefem Hlávkou byl nazván "Soupisem památek historických a uměleckých v království českém". Další soupis zpracovaný Ústavem teorie a dějin umění ČSAV a vydaný pro Čechy v letech 1977 - 1982, byl nazván pouze "Umělecké památky Čech".

Akcentování řemeslné náročnosti zpracování, případně umělecké hodnoty znamenalo, že stranou zájmu zůstávaly "obyčejné" prvky, zejména běžná produkce 19. a první poloviny 20. století. V době, která ještě nebyla zahlcena ocelovými zárubněmi, dřevotřískovými dveřmi a dalšími výdobytky zprůmyslněné stavební velkovýroby, se zdály výplňové dveře, obložkové zárubně a tradiční okenní rámy standardem, který právě pro svou běžnost nevyžaduje žádné ohledy. Ostatně takto byly chápány nejen výplně otvorů, ale celá architektura 19.století. Připomeňme si, že ve starších stavebně historických průzkumech SÚRPMO byla pro toto období vyhrazena žlutá barva, tedy barva označující novodobé a proto nehodnotné úpravy. Tento názor přežívá, i když časem ztratil opodstatnění. Secese, moderna a celé 19.století se dočkaly uznání. Výplňové prvky takové výtvarné kvality již dávno nejsou standardem. A také již nejsou běžné. Můžeme shrnout, že běžná produkce výplní otvorů 19. a první poloviny 20.století je památkově cenná nejen pro své stáří, ale i pro vlastní výtvarnou a řemeslnou kvalitu.

Druhou nedoceněnou skupinou jsou výplně otvorů lidové architektury a hospodářsky užívaných prostor. Zatímco hodnota honosných intarzovaných dveří reprezentačního zámeckého interiéru je očividná, hodnota prkenných vrátek prasečího chlívků tak zjevná není. Přitom se může jednat o barokní nebo ještě starší dveře. Ale i zde došlo v průběhu dvacátého století k názorovému posunu. Historická věda obrátila svoji pozornost k dějinám všedního dne a dějiny hmotné kultury se staly regulérní disciplínou. Kuchyně, koupelny a záchody zařazené do prohlídkových tras zpřístupněných památek se mnohdy těší větší popularitě než slavnostní sály a zámecké komnaty. Je-li mimo jiné smyslem památkové péče ochrana kulturně historických hodnot ohrožených zánikem, pak tyto neprostší prvky historických staveb vyžadují důslednou a systematickou pozornost. Se změnou životního způsobu společnosti zaniká prostředí, pro které jsou charakteristické. Kolik reprezentačních budov je v dnešní době vybaveno funkční konírnou? Ohroženy jsou ale i tím, že podstatnou část veřejnosti ani nenapadne, by mohly mít nějakou hodnotu. Výjimkou bohužel není ani veřejnost odborná. Například Muzeum umění v Olomouci, které je investorem přestavby budovy bývalého Kapitulního děkanství pro potřeby Arcidiecézního muzea, nepovažovalo historické svlakové vápnem natřené dveře v kočárovně za dost „nóbl“, aby mohly zůstat v prostoru budoucí expozice. Tato část architektonického dědictví je přímo ohrožena úplným vymizením. Zkusme se zamyslet, kolik staveb - kostelů, paláců, zámků a měšťanských domů - s dochovanými uměleckořemeslnými barokními dveřmi známe. A srovnajme s tím, na kolik objektů s dochovanými barokními vrátky do chlívků si vzpomeneme. Je úlohou památkové péče, aby nejen usilovala o fyzické přežití těch nejprostších památek, ale také aby se podílela na osvětě vysvětlující jejich význam veřejnosti.

Zachování ne-uměleckých výplňových prvků vyžaduje rozhled a cit. Platí to obecně. Pokud chceme vědět, zda oprava nějaké historické stavby byla citlivá či nikoliv, stačí se obvykle podívat, kolik starých dveří zůstalo zachováno, a budeme mít poměrně přesnou představu.

o „rekonstrukci“

Pojem „rekonstrukce“ má dva významy. Znamená přestavbu (viz např. „rekonstrukce kanalizace“) nebo znovu postavení či znovu sestavení. V tomto druhém významu se týká i výplňových prvků. Tam, kde byla stavba poškozena například likvidací předsazených výkladců nebo osazením nevhodných oken či dveří, je rekonstrukce historického stavu legitimním nástrojem výtvarné rehabilitace architektonického díla. Pokud se jedná o památkově hodnotnou stavbu nebo stavbu v památkově hodnotném prostředí poškozenou nevhodnými výplňovými prvky, je třeba usilovat o změnu, a rekonstrukce historicky adekvátní úpravy je nejpřirozenějším řešením.

Smyslem památkové péče ale není apriori vracet památky do zaniklé podoby. Východiskem pro koncipování obnovy by měl být dochovaný stav, případně pokud je dochovaná podoba nevyhovující, poslední (nejmladší) hodnotná úprava. Rekonstrukce nemůže být uplatňována mechanicky se zdůvodněním, že tomu tak v minulosti bylo. Obecně je vhodnost, případně přijatelnost rekonstrukce vázána na řadu podmínek, z nichž nejdůležitější je možno shrnout do následujících bodů:

- rekonstrukce staršího stavu nesmí být spojena s fyzickou likvidací dochovaných mladších, ale již hodnotných úprav
- rekonstrukce by měla vycházet ze znalosti historického stavu. V případě oken a dveří nemusí jít vždy o podrobnou znalost reálné historické předlohy, lze vyjít z analogií, Respektování kontextu je ale nezbytné. Čím více má prvek individuální charakter, tím je požadavek na detailní znalost konkrétní historické předlohy naléhavější
- důvod pro rekonstrukci musí být silnější nežli jen skutečnost, že tomu tak v minulosti bylo. Důvodem může být například rehabilitace poškozené historické fasády či interiéru, ale samotné zjištění, že stavba v minulosti vypadala jinak, není pro návrat k zaniklému stavu dostačující.
- musí být předpoklady pro věrohodné provedení, to znamená, že vytvoření kopie historické předlohy musí být technicky reálné

Exemplárním případem nevhodné rekonstrukce je výměna dochovaných okenních ráků s ven otvíravými okenními křídly osazenými v líci fasády za napodobeniny barokních oken se zdůvodněním, že k barokní fasádě patří barokní okna. Problém je hned v několika rovinách. Zničení dochovaných sto let starých nebo ještě starších originálů, je neomluvitelné. Hodnota stáří je nenahraditelná a nereprodukovatelná. Odstraněním dochovaných historických prvků je zničena bez náhrady. Druhým sporným bodem je otázka, jaký je pro takovou rekonstrukci vlastně důvod. Rehabilitace hodnotné fasády poškozené nevhodnou úpravou je dobrým důvodem, ale barokní fasádu dochovanou v redakci 19. století přece nelze považovat za závadu. Naopak okna v líci fasády se stala v mnoha případech součástí zažitě podoby památky, kterou je vhodné zachovat. Odstraněním oken v líci řada fasád oslepla. Týká se to zejména městských interiérů, ve kterých obvykle nejsou fasády vnímány z odstupu, ale v ostrých úhlech. Okenní rámy zapuštěné do špalety jsou v těchto pohledech potlačené a ztrácejí význam oživujícího prvku. Konečně kopie barokního okna je v současné době - odhlédneme-li od otázky nákladů - reálná pouze pro nevytápěné prostory. V okamžiku, kdy jsou na nový "barokní" okenní rám kladeny tepelně izolační nároky současných norem, je jasné, že výsledkem nemůže být nic jiného než současné okno s trapnou napodobeninou barokního tvarosloví. Zdvojené okenní rámy nebo dokonce okenní rámy s dvojsklem a s typovým novodobým kováním na které je implantována barokizující klička prostě nejsou kopiemi barokního okna a je to na nich vidět. Výsledkem teze, že k barokní fasádě patří barokní rámy, je tak obvykle zničení hodnotných historických ráků ve prospěch novodobého architektonického zmetku.

Výše uvedená poznámka neznámá, že by památková péče měla v odůvodněných případech na zhotovení kopií historických výplňových prvků rezignovat. Je připomínkou, že o

věci je třeba přemýšlet a upozorněním, že ochrana dochovaného historického originálu by měla být při péči o architektonické dědictví považována za prioritu.

o povrchových úpravách

Výplňové prvky - stejně jako jiné části staveb - byly opatřovány povrchovými úpravami, které jsou pro ně charakteristické. Dochované povrchové úpravy mají samy o sobě hodnotu historického dokumentu. Zároveň se významně podílejí na vzhledu. Z hlediska přístupu k povrchovým úpravám tak stojí před památkovou péčí zejména tři úkoly:

- ochrana dochovaných historických povrchových úprav jako fyzického dokumentu vypovídajícího o minulosti
- průzkum a dokumentace historických povrchových úprav
- rozhodnutí o způsobu obnovy povrchové úpravy předmětného prvku

Povrchové úpravy výplňových prvků až na výjimky po čase dožívají a je proto nezbytné je periodicky obnovovat. Konzervace dochovaného stavu tak připadá v úvahu spíše jako teoretická možnost než jako běžný postup. Je zřejmé, že materiál, barva a zpracování povrchové úpravy by měly u výplňových prvků korespondovat s podobou historického architektonického díla, jehož jsou tyto prvky součástí. Problém je, že v praxi památkové péče přežívají historicky nepodložené mechanické stereotypy typu názoru, že kovaná mříž má být opatřena grafitem. Náročnější renesanční a barokní mříže však byly zpravidla barevné. Stejně tak litinové prvky a další kovové doplňky staveb. Rezignovat na barevnost mříží je přinejmenším ochuzením historické architektury. Součástí každého restaurování umělecko řemeslných mříží by proto měl být průzkum původní barevnosti a ochrana dochovaných zbytků. Teprve na základě objektivních zjištění restaurátorských a stavebně historických průzkumů lze zvažovat, zda jsou pro případnou rekonstrukci historické podoby (povrchové úpravy a barevnosti) podmínky či zda se v daném případě nezbývá než se smířit s neutrálním grafitem.

K tomuto tématu ještě dvě poznámky:

Pro některé dřevěné prvky je charakteristickou povrchovou úpravou vápenný nátěr. Výjimečně se to může týkat i dveří v zámeckých interiérech (viz např. Lusthaus zámku v Horšovském Týně), běžně pak hospodářských prvků a lidové architektury. Vápno dává dřevu nejen odpovídající vzhled, ale zároveň je chrání a konzervuje. Je zřejmé, že vápenný nátěr jako povrchová úprava dřeva nebude v praxi péče o historické stavby nejčastější možností, ale je třeba vědět, že takové případy existují. Památky je obecně nejvhodnější obnovovat těmi prostředky, kterými vznikly nebo kterými byly udržovány v minulosti. Pro dveře nebo jiný dřevěný prvek, který byl v minulosti opatřován vápenným nátěrem, je vápenný nátěr nejvhodnějším způsobem obnovy i v současné době.

Zejména pro dveře v období 19. století a první poloviny 20. století platí, že pokud nebyly z tvrdého dřeva, byly opatřeny krycím nátěrem - ke konci 19. a na začátku 20. století obvykle fládrováním. Opalování dveří a dalších dřevěných prvků z tohoto období "až na holé dřevo" a jejich presentace bez nátěru je z hlediska památkové péče nepřijatelná. Pro dveře a další dřevěné prvky, pro něž je krycí nátěr součástí jejich historické podoby, je třeba na něm trvat, i když současná doba má tendenci u přírodních materiálů akcentovat jejich povrch jako estetickou kvalitu.

o příslušenství výplňových prvků

Okno není tvořeno pouze rámem, ale - až na specifické výjimky - i skleněnými výplněmi. Historické skleněné výplně - a nemusí se jednat pouze o okenní tabulky, připomeňme pro ilustraci dochované skleněné šablony skleníku lednického zámku - jsou součástí chráněných

kulturně historických hodnot. Jejich zachování je proto třeba věnovat pozornost, a to včetně opatření, která by měla bránit jejich poškození nebo zničení při opravách. Obráceně součástí historických vitrají jsou nejenom skla, ale i olovená osnova. Je pravda, že olovo je choulostivé a dožívá dříve než sklo. Na druhou stranu pouze při zachování osnovy lze zkoumat, co je původní a co dodatečné, je možno sledovat a datovat opravy a všimnout si, jakým způsobem pracovali předchozí generace. Osnova je tedy důležitým historickým dokumentem, který přeložením skel a zalitím nové osnovy zaniká. Je proto potřeba mu věnovat pozornost. Na dveřích a vratech jsou nejen závěsy, kliky a zámky, ale také klepadla, případně historické zvonky. Závěsy mohou mít shodnou povrchovou úpravu jako dřevěné dveře či okenní rám, ale také nemusí. Z hlediska památkové péče je proto vhodné zabývat se nejen barevností dřevěných částí oken a dveří, ale i závěsy. Výsledkem absence zájmu projektanta či památkáře o barevnost takových doplňků jsou nové venkovní závěsy z leštěné a lakované mosazi, kontrastní lesklé černé nátěry kovových prvků na bílých dveřích a další ahistorická pojednání. Jde o to, nevnímat části staveb izolovaně, ale v souvislostech. Otázky, co je na tomto prvku hodnotné a proč, co všechno je součástí této hodnoty, co víme o jeho historické podobě a co o ní můžeme ještě zjistit, jsou nejlepší způsobem, jak v památkové praxi předcházet nejen odborným přehmatům, ale i přehlížení významných detailů.

o výměně oken

Smyslem vyhlášení památek a památkově chráněných území je na vybraném vzorku nejhodnotnějších staveb a urbanistických celků zachovat kulturně historické hodnoty, jejichž zachování bez památkové ochrany není jisté. To mimo jiné předpokládá omezit či zcela eliminovat úpravy, které u nechráněných staveb k zániku předmětných hodnot vedou.

Prioritním zájmem památkové péče je ochrana dochovaných historických prvků a prodloužení jejich životnosti. Na požadavek vlastníka o povolení výměny oken není správné reagovat stanovením podmínek pro okna nová. Stejně tak na požadavek osazení plastových oken není vhodné reagovat podmínkou, že nová okna mají být dřevěná. Památková péče se vždy musí nejprve vyrovnat s otázkou hodnoty dochovaných oken a teprve pokud je zjevné, že dochovaná okna nemají památkovou hodnotu nebo požadavek jejich zachování by nebyl této hodnotě přiměřený, se otevírá problém, za co je lze vyměnit.

V souvislosti s požadavkem výměny bývá někdy argumentováno potřebou „sjednocení“ všech okenních rámců či dveří. Z hlediska památkové péče však není sjednocení prioritou, a to zejména v případě, pokud se sjednocením se argumentuje ve prospěch řešení, jež s ohledem na kulturně historické hodnoty stavby není optimální. U historických staveb, včetně paláců a Pražského hradu se jako důsledek postupných lokálních výměn běžně dochovalo více typů historických okenních rámců. Je optimální postupovat stejným způsobem, tj. pouze lokálně vyměňovat dožilé prvky nebo jejich části. Jiná situace samozřejmě nastává, pokud jsou ve fasádě osazeny novodobé, výrazně odlišné rámy, které narušují její architektonický výraz. Ale pokud rozdílnost spočívá v nuancích několika typů oken 19. století, která spolu korespondují (při lokálních opravách a výměnách se v minulosti navazovalo na existující podobu), nejenže není tato rozdílnost na závadu, ale je třeba ji považovat za hodnotný a proto ochrany hodný stav.

V případě, že dochované dožilé rámy nemají kulturní hodnotu, měla by být z hlediska památkové péče na prvním místě zvážena rekonstrukce historického řešení. Nemusí se při tom vždy jednat o stav odpovídající době vzniku stavby či dochovanému slohovému zařazení fasády ("barokní okna na barokní fasádu"). Rekonstrukce oken v pojetí 19. století může být u barokní stavby nejen památkově plnohodnotnou variantou, ale - a to je důležité - variantou mající větší naději na úspěch. Dvojitě okenní rámy vyhovují užitečným požadavkům mnohem lépe než starší typy a jsou dosažitelnější i z hlediska nákladů a náročnosti provedení.

Vzhled okenního rámu není tvořen pouze členěním a průřezem (profilací) prvků, ale i konstrukcí a způsobem otvírání. Dvojitě otvíravé rámy vypadají jinak než jeden rám s dvojsklem a s možností vyklápění.

Z hlediska parametrů nových, případně kopií stávajících oken je vedle materiálu, členění a rozměrů podstatná také konstrukce, profilace, způsob otvírání, způsob spojování (kolíky x křížové vruty) povrchová úprava a barevnost, kování a další příslušenství. Nestačí tedy v závazném stanovisku formulovat podmínky typu, že nové okenní rámy mají být dřevěné stejného členění jako stávající, protože takové vymezení dovoluje provést okna, která s historickou předlohou mají jen málo společného. Dřevěný výklopný rám s členěním formou umělohmotných lišt zatavených ve dvojskle a masivními profily může být ve výsledku pro podobu historické stavby větší závadou než rám plastový.

V této souvislosti je také vhodné připomenout terminologii. V praxi se běžně zaměňují termíny "kopie" a "replika", případně se užívá spojení "co nejpřesnější kopie", "volná replika" aj. Kopie je označení pro zcela totožný prvek. Přívlastek „co nejpřesnější“ je proto zavádějící, protože pokud se nejedná o zcela totožný prvek, nemůže se nazývat kopií. Pokud prvek nemá nebo nemusí být totožný, mělo by se mluvit o replice (replika vychází z předlohy, ale vykazuje odchylky). Kopii se v případě okenních rámu a dveří rozumí prvek, který je materiálem, rozměry, konstrukcí, zpracováním, způsobem otvírání, detaily a povrchovou úpravou totožný s předlohou v podobě, kdy byla v bezvadném technickém stavu. Pro museální expozice by se kopii rozumělo vyrobení prvku tak, jak se dochoval, tedy například ohořelých dveří nebo zkrouceného okenního rámu. V případě staveb se ale bude v principu jednat o bezvadný stav. Replikou se rozumí prvek, který vychází z dané předlohy, ale vykazuje odchylky. Pokud se v odborném vyjádření nebo rozhodnutí užije termínu „replika“ je nezbytné vždy doplnit, čeho se odchylka týká.

proč plastové rámy nejsou pro historické prostředí vhodné

Užití tradičního materiálu a jeho tradiční zpracování má z hlediska památkové péče hodnotu samo o sobě a mělo by proto být preferováno. Plastové rámy tomuto základnímu požadavku péče o architektonické dědictví nevyhovují.

Nevhodnost plastových rámu nespočívá pouze v odlišném materiálu, ale i v konstrukci a charakteristických detailech. V této souvislosti je třeba připomenout, že stejně nevhodné jsou i dřevěné rámy pokud mají podobné výtvarné charakteristiky jako rámy plastové (odlišné průřezy a profilace, odlišný způsob otvírání, odlišné detaily). I když se užívané typy oken v minulosti často opakovaly, přesto jsou různorodé, mívají různou profilaci a individuální výtvarné prvky. I v případě, že konkrétní systém plastových rámu lze doplnit profilací, neznamená to, že tímto způsobem lze dosáhnout shodného profilu s jakoukoliv předlohou. Zhotovení tvarově shodných prvků v systému plastových rámu - pokud by vůbec bylo technologicky reálné - vyžaduje výrobu atypických výrobků na zařízeních v principu koncipovaných na sériovou výrobu. Náklady na takový výrobek by řádově převýšily cenu kopie ve dřevě. Dále je třeba vzít v úvahu, že vzhled okna není tvořen pouze průřezem (profilací) prvků, ale i konstrukcí a způsobem otvírání. Plastové rámy nejsou charakterizovány pouze materiálem, ale jedná se o systém, pro který jsou způsob otvírání a s ním spojené detaily příznačné. Tento systém je v zásadě odlišný od podoby tradičních okenních rámu. Způsob otvírání je jiný. Pro dosažení charakteristických vlastností systémů plastových rámu jsou potřeba masivnější průřezy. Členění nevychází z konstrukce vyžadující dělení křídel příčlemi pro zasklení jednotlivými tabulkami, ale toto členění je pouze formálně napodobováno dekoračními lištami. Okna se pohledově neuplatňují pouze zvenku, ale jsou vnímána rovněž z interiéru. V této souvislosti je vhodné připomenout mimo jiné otázku kování. Konečně je třeba zmínit odlišnou povrchovou úpravu a odlišný způsob stárnutí. Všechny tyto systémové odlišnosti mají výrazný dopad na vzhled okenního rámu.

Předpoklad, že plastové rámy mohou vypadat shodně jako tradiční okenní rám architektury počátku 20. století a starší, není reálný.

Památková péče by měla být srozumitelná a předvídatelná. To znamená, že srovnatelné příklady mají být posuzovány podle shodných kritérií. Připuštění plastových oken do prostředí památkových rezervací a zón je veřejností vnímáno jako precedens. Rozdílné posouzení takové úpravy v jiném případě, i když bude objektivně zdůvodněno rozdílnou individuální situací toho kterého objektu, může být předmětem sporů. Spolu s celkovou hodnotou prostředí, pro kterou je území památkově chráněno, je vhodnost uplatňování shodného názoru v celém rozsahu památkově chráněných území důvodem, proč není žádoucí plastové rámy připouštět ani u staveb, jejichž individuální památková hodnota je bezvýznamná, a proč by neměly být tolerovány ani u novostaveb v historickém prostředí.

Výše uvedené důvody jsou z hlediska památkové péče zásadní. Skutečnost, že výroba plastových rámu je nešetrná k životnímu prostředí není od věci připomenout, ale tato skutečnost není důvodem nepřijatelnosti plastových rámu u historických staveb. Stejně tak na problémy působené neprodyšností plastových oken je možné v obecné rovině poukazovat, je ale vhodné si uvědomit, že to není památková péče, která by měla chránit stavebníky před plísněmi. Mimo to mezi systémy plastových rámu jsou rozdíly v kvalitě i ceně a výše uvedený problém se týká pouze části produkce.

Otázka nákladů, která bývá často uváděna jako důvod ve prospěch plastových rámu, je sice významná, ale sama o sobě není pro posouzení z hlediska památkové péče relevantní. Prosté srovnání nákladů je navíc problematické. Dřevěné rámy lze udržovat a jejich životnost je v při kvalitním provedení podstatně delší než je tomu u plastu. Pro ilustraci lze připomenout, že například okenní rámy činžovních domů z přelomu 19. a 20. století jsou - po cca stu letech - obvykle funkční a obnovitelné. Takovou životnost u plastových rámu nelze předpokládat. Výsledek ekonomické rozvahy proto bude záležet i na tom, zda se životnost (náklady na udržování) zohlední či nikoliv.

o hodnotě okenních rámu v lici fasády s ven otvíravými křídly

Ven otvíravá křídla se špatně umývají. V novodobých systémech, které vytlačují tradiční okenní rámy, je provedení ven otvíravých křidel těžko představitelné, ať už budeme mít na mysli plastové rámy nebo eurookna. U starších staveb byla v minulosti často ven otvíravá křídla odstraňována i z „památkových“ důvodů. Jedná se o velmi ohrožený druh. Je proto vhodné výslovně konstatovat, že ven otvíravá okenní křídla mají nejen historickou hodnotu autentického prvku (pokud jsou stará) ale jsou krásným, cenným a ochrany hodným architektonickým prvkem. Ven otvíravá křídla jsou mnohdy jediným oživením jinak strohých fasád a výrazně se podílejí na vzhledu jednotlivých domů, ale i na celkovém prostředí. Pro tyto své kvality by měla být nejen důsledně chráněna tam, kde se dochovala, ale v odůvodněných případech i rekonstruována tam, kde se nedochovala.

o hodnotě předsazených výkladců a rolet

Totéž platí pro předsazené výkladce. Ty jsou součástí architektonického řešení staveb s obchodním parterem z přelomu 19. a 20. století. Odstraněním výkladců, jsou tyto stavby když ne poškozeny, tak rozhodně ochuzeny. Ale i u starší staveb, které byly kdysi upraveny pro předsazené výkladce, je vhodné si uvědomit, že s nimi dochovaná podoba fasád počítá (holý pás pod kordonovou římsou). Absencí předsazeného výkladce v takovém případě není rehabilitován starší stav, ale je vytvářeno umělé torzo, obvykle v podobě novotvaru výkladce vloženého do neorganicky vytvořené díry do fasády. Předsazené výkladce mají mnohdy charakter uměleckořemeslného prvku s náročnou výzdobou. Jejich výhodou je, že nabízejí relativně velké výkladní plochy bez nutnosti probourávání zdiva. Důležité je, že vytvářejí žádoucí uliční kolorit. Vzhledem k systematickému odstraňování v druhé polovině dvacátého

století se opět jedná o ohrožený druh vyžadující důslednou památkovou ochranu. A stejně jako v případě okenních rámu s ven otvíravými křídly platí, že v odůvodněných případech lze doporučit tam, kde se nedochovaly, jejich rekonstrukci.

V souvislosti s výkladci je vhodné připomenout i další kdysi běžné a bez zájmu likvidované, nyní však již hodnotné a proto ochrany hodné prvky. Za všechny uvedme alespoň stahovací plechové rolety s navíjecím bubnem v kastlíku, který zároveň sloužil jako nosič firemního označení. Dochované rolety - samozřejmě se vším, co k nim patří - je vhodné zachovávat, případně repasovat. Mají historickou hodnotu, jsou dnes již vzácné, jsme na ně v historickém prostředí zvyklí. Mimo to plní funkci, jež je bohužel stále potřebná. Odstranění rolet jako zbytečného přežitku je proto často následováno osazením spouštěcích mříží či podobných zabezpečovacích prvků, které pro historické prostředí rozhodně nejsou přínosem.

Ing.arch. Miloš Solar
NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV – ústřední pracoviště
Valdštejnské nám. 3, 118 01 Praha 1
Tel.: 257 010 283
E-mail: solar@up.npu.cz